

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Katedra geografie

**VÝVOJ KRAJINY RURÁLNÍHO ZÁZEMÍ MĚSTA
ŠUMPERKA V OBDOBÍ PRŮMYSLOVÉ
REVOLUCE**

Bakalářská práce

Jan ODEHNAL

Studijní program B 1301 Geografie
Studijní obor Geografie - historie
Prezenční studium

Vedoucí práce: Mgr. Pavel KLAPKA, Ph.d.

Olomouc 2008

Vysoká škola: Univerzita Palackého

Fakulta: Přírodovědecká

Katedra: Geografie

Školní rok: 2007/2008

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

pro

Jana Odehnala

obor

1301R005 Geografie

Název tématu:

Vývoj krajiny rurálního zázemí města Šumperka v období průmyslové revoluce

Landscape development of rural hinterland of the town of Šumperk during industrial revolution

Zásady pro vypracování:

Cílem bakalářské práce je zhodnotit vývoj krajiny v rurálním zázemí průmyslového centra v období cca 1830 – 1900. Bakalářská práce bude pojata jako východiska pro práci diplomovou. Z toho důvodu bude věnována větší pozornost metodickým a rešeršním pasážím.

Navržená struktura práce:

1. Úvod
  2. Cíle práce a metodika zpracování
  3. Rešerše pramenů a hodnocení přístupů k problematice
  4. Vymezení širšího zájmového území a zázemí průmyslového centra
  5. Proměny krajiny a její struktury v zázemí průmyslového centra
  6. Závěr
- Summary
Seznam literatury

Bakalářská práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách:

Upřesnění osnovy	září 2007
Rešeršní práce	listopad 2007
Vymezení území a zázemí	prosinec 2007
Proměny krajiny	únor 2008
Finalizace textové části	březen až duben 2008

Rozsah grafických prací: dle potřeby

Rozsah průvodní zprávy: 30 – 35 stran vlastního textu + BP v elektronické podobě

Seznam odborné literatury:

SEMOTANOVÁ, E. (2002): Historická geografie českých zemí. Historický ústav AV ČR, Praha, 207 s.

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Pavel Klapka, Ph.D.

Datum zadání bakalářské práce: červen 2007

Termín odevzdání bakalářské práce: květen 2008

vedoucí katedry

vedoucí bakalářské práce

Prohlašuji tímto, že jsem zadanou bakalářskou práci zpracoval samostatně pod vedením Mgr. Pavla Klapky, Ph.D. a uvedl veškerou použitou literaturu a další zdroje.

Olomouc, květen 2008

.....
podpis

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Pavlu Klapkovi, Ph.D. za neocenitelné rady a připomínky, které mi poskytnul během tvorby práce.

OBSAH

1. ÚVOD	5
2. CÍLE PRÁCE	6
3. REŠERŠE PRAMENŮ A LITERATURY	7
4. METODIKA ZPRACOVÁNÍ	11
5. VYMEZENÍ ZÁJMOVÉHO ÚZEMÍ	15
5.1. Struktura krajiny	16
5.2. Administrativní vymezení	18
6. HISTORICKÝ VÝVOJ ŠUMPERSKA V 19. STOLETÍ	20
7. PROMĚNY KRAJINY A JEJÍ STRUKTURY V ZÁZEMÍ PRŮMYSLOVÉHO CENTRA	27
7. 1. Využití půdy	27
7. 2. Podíly vybraných kategorií land use na počet obyvatel	35
7. 3. Obyvatelstvo	37
8. ZÁVĚR	43
9. SUMMARY	44
10. SEZNAM PRAMENŮ, INTERTENOVÝCH ZDROJŮ A LITERATURY	45
11. PŘÍLOHY	47

1. ÚVOD

Devatenácté století se stalo svědkem hlubokých politických, ekonomických a sociálních změn, které se následně výrazným způsobem projeví v geografickém prostředí v nejširším významu tohoto termínu: ve struktuře krajiny, ve způsobu jejího využívání, v charakteru osídlení, v demografických a sociálních charakteristikách obyvatelstva či v ekonomických postupech. V tomto století a zejména v jeho druhé polovině se naplno rozběhl proces industrializace a fenomény, jakými byly urbanizace, rozvoj dopravní sítě včetně difúze železniční dopravy, migrace obyvatelstva, regulace vodních toků, inovace v zemědělství, meliorace, řízená obnova lesů, scelování pozemků a podobně. I přes množství probíhajících procesů a jejich dopadů na krajinu zůstává toto období stranou zájmu geografického i historického výzkumu.

2. CÍLE PRÁCE

Cílem práce je zhodnotit vývoj krajiny v rurálním (venkovském) zázemí průmyslového centra v období let 1845 až 1900. Práce si klade za cíl zjistit, zda se obecně platné rysy historického vývoje 19. století v krajinné sféře promítly také v konkrétním území, v tomto případě v zázemí města Šumperka. Protože město Šumperk leží v oblasti, která byla v 19. století zasažena mohutným rozvojem průmyslu, zejména textilním, lze předpokládat, že toto území bylo jistě zasaženo procesy industrializace a s ní souvisejícími doprovodnými jevy. Téma jsem si zvolil z toho důvodu, že mám k danému území vztah a také mě zajímají proměny krajiny a měst v čase. Navíc na Šumpersku stále existuje řada památek z 19. století, které naprosto zbytečně unikají zájmu veřejnosti.

Práce je pojata jako východisko pro práci diplomovou a z tohoto důvodu bude věnována větší pozornost metodickým a rešeršním pasážím.

3. REŠERŠE PRAMENŮ A LITERATURY

Problematikou změn ve využití půdy se zabývá řada autorů z různých úhlů pohledu.

Jedna z prvních prací o využití půdy v Česku byla mapa publikovaná v národním atlase z roku 1966 v měřítku 1 : 1 000 000. Rozlišuje tyto kategorie: orná půda, louky, pastviny, lesy, zastavěné plochy, vodní plochy, přírodní neúžitky a devastované plochy. Původně byla sledována ochrana půdy, od počátku 90. let strukturální změny zemědělského půdního fondu, dynamický land use a hledání příčin a souvislostí změn.

Mapováním využití zemědělské půdy se zabývají četné studie (například BIČÍK, KUPKOVÁ 2005). Jejich výzkum podnítil zejména úbytek zemědělské a orné půdy v Československu.

Dlouhodobě se tématu historické geografie a prolínání geografie s historickou složkou věnují práce mnoha autorů (např.: SEMOTANOVÁ 2002 nebo KUČERA 2007).

Historicko-geografickou syntézou využívajících geografických a historických metod je kupříkladu práce mapující proměny krajiny, sídel a sídelní struktury v zázemí města Blanska v 19. století (VYSKOČIL, K LAPKA, NOVÁKOVÁ 2006).

Vývojem jader, tedy městských center se zabývají četné studie (nejnověji a soustavněji např. HORSKÁ, MAUR, MUSIL 2002), které však k problematice přistupují ze sociologického, demografického a historického hlediska.

Makrostruktura krajiny (studium struktury krajiny a její proměny) může být hodnocena na základě třech prostorově a obsahově relativně odlišných kategorií pramenů.

- a) Prvním jsou údaje o využití ploch k roku 1845, které byly důkladně zpracovány a popsány BIČÍKEM (1998) a jeho spolupracovníky. Data se týkají katastrálních území a bylo sledováno 54 kategorií využití ploch. Podkladem pro tuto databázi bylo katastrální mapování, které proběhlo v českých zemích v letech 1824 – 1843 (viz dále). Údaje jsou primárně dostupné v archívu Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního; v upravené podobě, která je pro výzkumy krajinné sféry vhodnější, pak v jedinečné databázi, která byla vytvořena na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK v Praze (VYSKOČIL et al. 2006).

- b) Druhým pramenem jsou lexikony ze sčítání obyvatelstva uskutečněném k 31. 12. 1900, jehož součástí bylo i sčítání zemědělských ploch. Přehledy však uvádějí výměru pouze šesti nejdůležitějších poplatných druhů kultur (zemědělských ploch a lesů) dle stavu z konce roku 1896, ve kterém došlo k novému sčítání zemědělské půdy, resp. revizi katastru pozemkové daně (stabilního katastru). Zúžení výběru poněkud znesnadňuje srovnatelnost údajů vůči roku 1845, přesto je komparace pro periferní a semiperiferní oblasti v určitých kategoriích uskutečnitelná.
- c) Zatímco předchozí dva prameny mají celostátní dostupnost, disponujeme také prameny, které se týkají konkrétních území a sídel. Jedná se především o historické písemné prameny úřední povahy, jakými jsou hospodářské účty a výkazy, městské knihy, pozemkové knihy, dále lexikální, topografické a statistické příručky, schematismy, akta oborových spolků, organizací a ekonomických subjektů, ale i materiál narativní povahy či dobovou vlastivědnou produkci (VYSKOČIL et al. 2006).

Hodnocení mikrostruktury krajiny vychází z dostupných historických mapových děl. Devatenácté století je prvním obdobím, kdy má kartografický materiál moderní charakter, co do zpracování map a jejich přesnosti.

- a) Jedinečným podkladem, zejména pro studium menších územních celků, jsou mapy stabilního katastru z let 1824 – 1843 v měřítku 1:2880 (využít lze buď povinné císařské otisky nebo originální mapy opět deponované v ČÚZK, příp. indikační skici uložené v Národním archivu v Praze a v zemských archivech v Brně a Opavě). Mapy stabilního katastru (měřický operát) jsou navíc doplněny tzv. vceňovacím operátem (sloužil pro oceňování pozemků) a písemným operátem (obsahoval údaje o vlastnících, pěstovaných plodinách apod.). Na základě zákona z roku 1869 došlo k novému vceňování a k reambulaci map (1869 – 1882) (VYSKOČIL et al. 2006).

- b) Z map stabilního katastru vycházejí mapy 2. vojenského mapování, které proběhlo v letech 1836 – 1852 v měřítku 1:28 800. V 70. letech 19. století byly pak tyto mapy reambulovány. Nejvýraznější reambulační změnou bylo zanesení železničních tratí a souvisejících infrastrukturních objektů.
- c) V letech 1876 – 1880 proběhlo v českých zemích 3. vojenské mapování, tentokrát v měřítku 1:25 000. Toto kvalitní dílo s mimořádnou vypovídací hodnotou bylo reambulováno ještě v 50. letech. 20. století.
- d) Individuální kartografické prameny nepokrývají souvisle celé území státu, jako je tomu u výše zmíněných. Zachycují konkrétní, povětšinou menší regiony či jednotlivá sídla. Liší se od sebe dobou vzniku, kartografickým zobrazením, měřítkem i účelem, kvůli němuž byly vytvořeny. Řadí se mezi ně mapy jednotlivých správních celků (krajů, okresních hejtmanství, soudních okresů), církevních správních obvodů, tématické mapy panství a velkostatků, rozličné účelové mapy, situační mapy a plány, plány měst, hraniční mapy, mapy sporných území, lesnické, porostní, montánní mapy, mapy dopravní sítě, poštovní mapy apod. Využívány jsou rukopisné i tištěné formy.

Kvalitní a srovnatelná mapová díla obou vojenských mapování (zejména 3. VM) za pomoci analýz v prostředí GIS vhodně doplňují údaje o makrostruktuře krajiny z let 1845 a 1900 (VYSKOČIL et al. 2006).

Terciární struktura krajiny je dána především geodemografickými, ale také ekonomickými a sociálními jevy v krajině. Dobře dostupným údajem s relativně dobrou vypovídací schopností je počet obyvatel. Zdrojem jsou především jednotlivá sčítání lidu, z nichž za první moderní se považuje akce z roku 1869 (další se pak uskutečnily v letech 1880, 1890 a 1900). Zvláště významná jsou sčítání z let 1880 a 1900, která časově odpovídají pramenům týkajícím se sekundární struktury krajiny a umožňují tedy například vztáhnout počet obyvatel na různé kategorie využití ploch (konkrétně na zastavěné plochy). Kromě počtu obyvatel, počtu domů a dalších údajů se v těchto sčítáních zjišťovala i tzv. obcovací řeč (nepřímo tedy národnostní složení) a ekonomická aktivita obyvatelstva, což má z hlediska výzkumu historické krajiny také svůj význam (VYSKOČIL et al. 2006).

Je však vhodné identifikovat i prameny, které je možné časově i prostorově vztáhnout ke stabilnímu katastru a 2. vojenskému mapování. K těm patří zejména soupisy obyvatelstva (tzv. konskripce) z let 1831, 1834, 1837, 1840, 1843, 1846 a 1850. Volba roku je závislá na konkrétním území, protože jak mapování stabilního katastru, tak 2. vojenské mapování probíhalo po několik let. Tyto prameny poskytují údaje především o počtu obyvatel. Lze je kombinovat s ojedinělými materiály vzešlými od majitelů panství (soupisy poddaných), s podklady vyhotovovanými pro úřední účely farní správou apod. (VYSKOČIL et al. 2006).

4. METODIKA ZPRACOVÁNÍ

V historicko-geografických výzkumech proměn krajinné sféry se v současné době významně uplatňuje interdisciplinární přístup využívající historické, kartografické a geografické analýzy. Díky kombinaci zdrojových materiálů, metod a postupů, které nabízí historie a geografie, lze pak snáze pochopit změny sociálně-demografických a historicko-geografických charakteristik určitého regionu. Vzárostající význam má geoinformatická složka interdisciplinárních výzkumů, která umožňuje analýzy a interpretace v prostředí GIS.

Interdisciplinární přístup tak umožňuje hledat pro historický vývoj, jevy a události reflexi v kartografických dílech a statistických údajích, týkajících se obyvatelstva a krajiny, a pro proměny geodemografických aspektů krajiny nacházet oporu v historických pramenech a historiografii, to vše za využití technických prostředků sloužících k prostorovému zobrazení zkoumaných jevů (VYSKOČIL et al. 2006).

Vhodným modelovým prostorem pro studium krajinných změn, kde lze uplatňovat kombinaci historických a geografických přístupů, se jeví menší či středně velké průmyslové centrum a jeho zázemí. Důležitým počátečním krokem je definice nodálního regionu, na základě analýzy demografických charakteristik a údajů o využití země. Rozloha nodálního regionu s jádrem okolo 5000 obyvatel v druhé polovině 19. století dává možnost věnovat se podrobněji změnám v krajinné struktuře, a to nejen na základě statistických údajů, které nevypovídají o skutečném rozmístění jednotlivých krajinných prvků a ploch, ale i na základě dobových kartografických děl a historických pramenů. Je také nutné si uvědomit, že v 19. století hrála terénní konfigurace území při vymezení nodálního regionu větší roli než dnes (VYSKOČIL et al. 2006).

Na základě komparace typově odpovídajících regionů (s přihlédnutím k jedinečnosti zkoumaného prostředí) vykryštalizují zákonitosti a definice proměny krajiny, jejichž platnost je nezbytné dále ověřit v regionech, vykazujících menší či větší míru odlišnosti vývoje. Výzkum vývoje krajiny během 2. poloviny 19. století je podložitelný relativně kvalitními kartografickými, geodemografickými a historickými prameny. V představeném pojetí je možné člověka považovat za součást krajiny, změny demografické pak tedy zároveň za jistý druh změn krajinných, ovlivňujících především ráz a intenzitu využití krajiny. Geodemografické změny je však nutné zasadit do krajinných souvislostí, k čemuž lze využít prameny týkající se makro a mikrostruktury krajiny. Jinými slovy sledujeme posuny nejen v kategoriích využití území, ale také v počtu a skladbě obyvatelstva a šíření a distribuci antropických prvků a jevů v krajině.

V rámci interdisciplinárního přístupu, který je v této práci propagován, splňuje všechny tři předpoklady výzkumu region. Region je jedním ze základních konceptů geografie a také historie pracuje s regionem jako časoprostorovým fenoménem, jako s určitou teritoriálně vymezenou společenskou strukturou. V geografickém přístupu převládá prostorová složka, v historickém přístupu pak složka časová, ačkoliv toto nelze brát absolutně. Region může být chápán jako různá hierarchická kategorie, pro naše potřeby se jeví jako nejvýhodnější mikroregionální maximálně mezoregionální řádovostní úroveň.

V souvislosti s průmyslovou revolucí začaly v geografickém prostoru působit síly a procesy, které definovaly nodální regiony v současném pojetí a zhruba v současném plošném rozšíření. Z tohoto hlediska se z pohledu historické geografie nabízejí tři témata reflektující vnitřní strukturu nodálního regionu:

1. studium jádra regionu
2. studium zázemí jádra regionu
3. studium periferie regionu.

Nosné téma, které dosud není systematicky zpracováváno, představuje studium vývoje geografického prostředí zázemí jádra regionu, konkrétně např. prostředí rurálního zázemí regionálních průmyslových center, kde se výše zmíněné inovační procesy 2. poloviny 19. století projevovaly v krajinné sféře největší intenzitou (VYSKOČIL et al. 2006).

Město Šumperk má díky charakteru okolní krajiny a charakteru osídlení poměrně rozsáhlé zázemí. Na tomto vymezeném území se v 19. století odehrávaly procesy popsané v následující kapitole. Při popisu těchto procesů se dostalo nejvíce pozornosti městu Šumperku, protože právě v tomto městě coby jádru oblasti proběhlo mnoho podstatných procesů a z něj také vzešla řada impulsů nejen do zázemí města, ale i do širšího okolí. Následuje přehled změn v krajině znázorněných prostřednictvím map vytvořených v programu ArcGIS a jejich zhodnocení.

4.1. Zdroje dat

Zdrojem dat o využití ploch je rozsáhlá a ve světě unikátně podrobná a dlouhodobá databáze (LUCC UK Prague), vytvořená a užívaná na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Tato databáze vychází z údajů o využití ploch všech katastrálních území Česka za roky 1845, 1948, 1990 a 2000. Tyto roky jsou zároveň významnými milníky českých i středoevropských dějin ve smyslu politickém, společenském i hospodářském. Databáze zjednodušuje strukturu ploch sledovaných při katastrálním mapování v letech 1826–1843 (56 kategorií) i proti struktuře v roce 2000 (tehdy bylo sledováno 12 kategorií). V databázi sledujeme rozlohy 8 upravených kategorií, které jsou přes drobné nepřesnosti v průběhu 160 let prakticky srovnatelné. Aby bylo možné porovnávat data za všechny čtyři časové horizonty, bylo nutné přikročit k jejich úpravám ve dvou směrech (BIČÍK et al. 2005).

Územní srovnatelnost: V České republice je dnes asi 13 000 katastrálních území. Některá z nich ale za uplynulých 150 let měnila svoji rozlohu; jiné vznikaly či zanikaly. Proto byly katastry slučovány do 8 903 základních územních jednotek (dále jen ZÚJ), jejichž rozloha se ve sledovaném období více než 160 let nezměnila o více než 1 %. Průměrná rozloha těchto ZÚJ je 8,9 km² (KABRDA et al. 2006).

V případě vymezeného území se sloučení do ZÚJ dotklo katastrů Bludov, Postřelmov, Sudkov a Kolšov, které byly sloučeny do ZÚJ Bludov, dále katastrů Šumperk, Vikýřovice, Nový Malín, Krásné a Dolní Studénky sloučených do ZÚJ Dolní Studénky, katastry Rapotín, Petrov nad Desnou, Velké Losiny a Filipová byly sloučeny do ZÚJ Filipová a Osikov s Rejcharticemi do ZÚJ Osikov. ZÚJ se vždy pojmenovávají podle názvu sídla, které je první v abecedním pořadí.

Zvláštní případ tvoří katastry Dolní Temenice a Horní Temenice. Existují dvě ZÚJ stejného názvu, ačkoliv v historii jako samostatná obec vystupuje pouze Temenice, nikoliv Dolní a Horní Temenice zvlášť. Z tohoto důvodu se nikdy ani nezjišťoval počet obyvatel zvlášť v Horní Temenici a zvlášť v Dolní Temenici. Pro možnost porovnání s údaji o počtu obyvatel tedy došlo ke sloučení ZÚJ Dolní Temenice a ZÚJ Horní Temenice do ZÚJ Temenice. Současně se tedy musely sečíst i hodnoty všech kategorií obou ZÚJ.

Srovnatelnost kategorizace využití ploch: Protože byla v jednotlivých časových horizontech užitá jiná kategorizace využití ploch, bylo nutné data sloučit a vytvořit tak srovnatelnou škálu. Ta se skládá z osmi základních kategorií – orná půda (OP), trvalé kultury (TK – sady, zahrady, vinice, chmelnice), louky (Lo), pastviny (Pa), lesní (LP), zastavěné plochy (ZaP) a ostatní plochy (OsP). Tyto základní kategorie je možné „načíst“ do tří kategorií sumárních – zemědělská půda (ZP: OP + TK + Lo + Pa), lesní plochy (LP) a jiné plochy (JP: VP + ZaP + OsP).

Výsledkem těchto úprav byl časově plně srovnatelný datový soubor 8 903 územních jednotek, u nichž byla pro každý z časových horizontů 1845, 1948, 1990 a 2000 známa rozloha osmi kategorií využití ploch (KABRDA et al. 2006).

V rámci objektivního porovnávání dat je nutné zvolit stejné časové horizonty pro počet obyvatel i pro využití půdy. Pro údaje o využití půdy (dále jen land use) byly zvoleny údaje vztahující se k roku 1845 a 1900. Údaje za rok 1845 jsou součástí databáze LUCC UK Prague, údaje vztahující se k roku 1900 jsou dohledatelné v Lexikonu obcí pro Moravu, který obsahuje údaje ze sčítání obyvatel a údaje ze sčítání zemědělských ploch roku 1900.

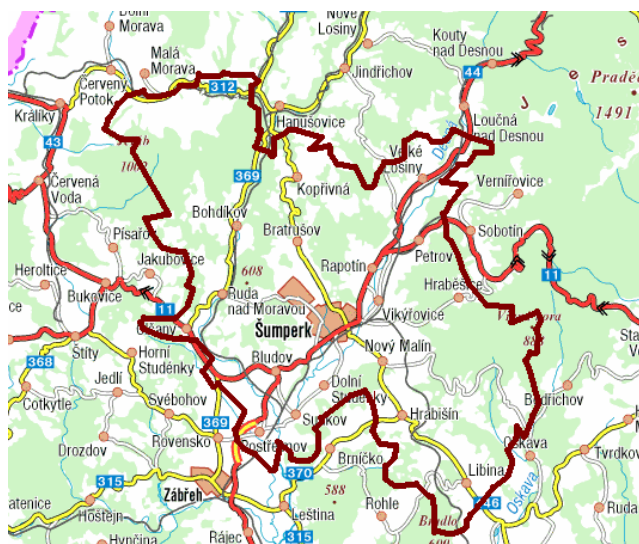
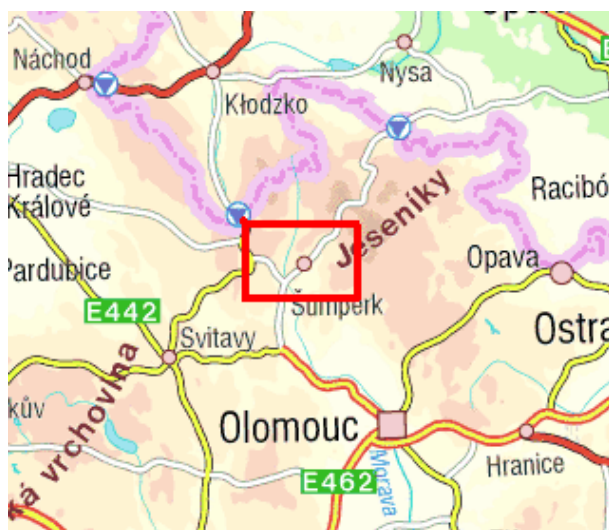
Údaje o počtu obyvatel jsou snadno dohledatelné díky pravidelnému sčítání obyvatel v letech 1869, 1880, 1890 a 1900. Pro potřeby práce byly použity údaje právě z těchto časových horizontů. Jako první horizont byl zvolen rok 1869. Existují sice údaje o počtu obyvatel pro rok 1850, ale jedná se pouze o vybraná větší sídla. Z tohoto důvodu by bylo použití těchto údajů velmi nepřesné a nemohlo by zachytit stav obyvatelstva ve všech sídlech. Rok 1869 je sice poněkud vzdálený roku 1845, tedy prvnímu horizontu sčítání land use, ale podstatný je zejména ten fakt, že pro tento rok jsou dostupné údaje pro všechna sídla.

5. VYMEZENÍ ZÁJMOVÉHO ÚZEMÍ

Zájmové území je vymezeno rozsahem bývalého soudního okresu Šumperk, přičemž bylo nutné přihlédnout k rozsahu jednotlivých ZÚJ. Tyto jednotky byly vytvořeny za účelem srovnávání dat o využití půdy. V mnoha případech došlo ke sloučení několika katastrů, mezi kterými došlo ke změnám katastrální hranice. Těmto územním jednotkám se přizpůsobily i jednotky určené ke zjišťování počtu obyvatel.

Obr. 1 a 2 Poloha zájmového území

(zdroj: www.centrum.cz)

5.1. Struktura krajiny

Z hlediska geomorfologického členění náleží celé zájmové území do Jesenické podsoustavy a jejich celků Mohelnické brázdy a Hanušovické vrchoviny. Z hlediska členitosti území jsou zmíněny pouze celky, neboť dostatečně charakterizují reliéf zájmového území.

Mohelnická brázda

celek *Jesenické podsoustavy*; úzká protáhlá sníženina protékaná Moravou mezi *Zábřežskou vrchovinou* na západě a *Hanušovickou vrchovinou* na východě; plocha 122,16 km², stř. výška 288,8 m; tř. sklon 2°08'; geotektonická sníženina směru SSZ-JJV vzniklá poklesy ker v pliocénu; široká 3-5 km a vyplněná z větší části přes 300 m mocnými pliocenními a čtvrtohorními usazeninami; osu sníženiny tvoří široký okrsek *Hornomoravská niva*, v jz. části sníženiny se vytvořily náplavové kužely Moravské Sázavy, Mírovky a Třebůvky v okrsku *Loštická pahorkatina*, akumulací říční terasy a mírné svahy na neogenních usazeninách kryté většinou sprašovými hlínami, případně sprášení; nejv. bod *Homůlka* 332,9 m v *Rovenské pahorkatině*, význ. bod *Na hraničkách*; 2.-3. v.s., převládají pole a louky; CHKO Litovelské Pomoraví; PR Moravičanské jezero (DEMEK et al. 2006).

Do zájmového území zasahuje v jeho jižní části; od Rudy nad Moravou po Postřelmov kopíruje nivu řeky Moravy a zahrnuje nejurodnější zemědělské oblasti Šumperska.

Hanušovická vrchovina

celek *Jesenické podsoustavy*, vrchoviny a kotliny při z. úpatí *Hrubého Jeseníku*; 795,3 km², stř. výška 527,2 m, stř. sklon 8°03', jsou složené hlavně z krystalických břidlic a zvrásněných prvohorních usazenin Českého masívu, ve sníženinách neogenní a kvarterní horniny; povrch je hluboko rozčleněn zaříznutými údolními vodními toků, na vrcholech a na hřebetech jsou skalní útvary – izolované skály, skalní hradby, mrazové sruby apod.; nejvyšší bod *Jeřáb* 1002,8 m v *Jeřábské vrchovině*, význ. body *Bradlo* 599,5 m, *Petrovský vrch* 778,4 m, *Černé kameny* 956,1 m, *Pasák* 840 m, *Čečel* 838,8 m, *Bouda* 955,6 m; značně zalesněná hlavně smrkovými porosty (DEMEK et al. 2006).

Zaujímá podstatnou část zájmového území, člení se dále na podcelky Úsovská vrchovina, Hraběšická hornatina, Šumperská kotlina a Branenská vrchovina. Jejich charakter je víceméně obdobný. Pro potřeby charakteristiky krajiny v zázemí Šumperka postačuje charakterizace těchto dvou oblastí.

Obr. 3 Šumperská kotlina, hustě zastavěné údolí Desné

(zdroj: www.rapotin.cz)

Obr. 4 Podlesí (Krumperky) v Branenské vrchovině

(zdroj: www.obecmalamorava.cz)

5.2. Administrativní vymezení

Politický okres Šumperk vznikl k 1.1. 1850 a skládal se ze tří soudních okresů. Vedle soudního okresu Šumperk to byl soudní okres Staré Město pod Sněžníkem a Loučná nad Desnou (původně Vízemberk) (BARTOŠ, TRAPL 1975).

Na území soudního okresu se nacházelo město Šumperk, městyse Libina (původní název zněl Německá Libina), Podlesí (původně Krumperky) a Ruda nad Moravou a obce Bartoňov, Benkov, Bludov, Bohdík (pův. Český Bohdík), Bohutín, Bratrušov, Dolní Olešná, Dolní Studénky, Nový Malín (pův. Frankštát), Horní Olešná, Hostice, Hrabenov, Hraběšice, Hrabíšín, Chromeč, Janoušov, Komňátka, Kopřivná, Loučky, Lužná (pův. Velvív), Mladoňov, Obědné, Olšany, Radomilov, Rapotín, Raškov, Rejchartice, Štědrákova Lhota, Temenice, Třemešek, Václavov, Vikýřovice, Vlaské, Vysoký Potok a Zlatý Potok (BARTOŠ, TRAPL 1975).

Zázemí města Šumperka tedy představuje soubor těch ZÚJ, které svým rozsahem zasahují na území bývalého soudního okresu Šumperk, třebaže některé v nich zahrnuté obce dříve spadaly do jiných soudních okresů (Petrov nad Desnou, Velké Losiny, Filipová) nebo do sousedního politického okresu Zábřeh (Kolšov, Postřelmov, Sudkov). Avšak i tyto obce svým způsobem tvoří zázemí města Šumperka a jejich přiřazení k zájmovému území není problematické.

Obyvatelstvo v šumperském politickém okrese se v drtivé většině hlásilo k německé obcovací řeči, pouze v jižní části soudního okresu Šumperk žila menšina hlásící se k češtině. Tato menšina měla své neoficiální centrum v Bludově. K dalším obcím s převažujícím podílem Čechů patřily Dolní Studénky, Chromeč, Bohutín, Olšany, Janoušov, Bartoňov, Radomilov, Ruda nad Moravou, Hrabenov, Hostice, Štědrákova Lhota, Komňátka a Dolní Bohdík (LEXIKON obcí pro Moravu 1904).

Obr. 5 Členění Šumperska do územních jednotek použitých při zpracovávání dat o využití půdy a vývoji počtu obyvatel

Uvedené územní jednotky jsou součástí programu Arc GIS.

1. HISTORICKÝ VÝVOJ ŠUMPERSKA V 19. STOLETÍ

Historickým vývojem a procesy na Šumperku se zabývají zejména regionální historici ze šumperského vlastivědného muzea ve spolupráci s historiky olomouckými.

První ucelenou prací věnující se šumperskému okresu byla práce bludovského rodáka Jana Březiny souhrnně pojednávající o všech obcích okresu (BŘEZINA, 1942).

Nejobsáhlejší prací věnující se Šumpersku z hlediska přírodovědného, geologického, historického a kulturního je Vlastivěda šumperského okresu, práce kolektivu šumperských a olomouckých odborných pracovníků (MELZER, SCHULZ 1993).

Ve své edici Historický místopis Moravy a Slezska se Šumpersku věnují olomoučtí historici, kteří v jednotlivých svazcích podávají stručnou charakteristiku hospodářského vývoje, vývoje počtu obyvatel u všech obcí za léta 1848 – 1948 a stručný historický přehled celého regionu (BARTOŠ, TRAPL 1975). Svým pojetím v mnohém navazují na Březinu.

Řada prací pracovníků šumperského Vlastivědného muzea se zabývá například geologickou stavbou regionu (GÁBA 1986), partyzánským hnutím na Zábřežsku (BARTOŠ 1986), proměnami města Šumperka (SPURNÝ 1992), osudy podnikatelské rodiny Kleinů (GÁBA 2000), stavbou železnic v regionu (GÁBA 2005) nebo příčinami založení první manufaktury v podhůří Jeseníků (DOHNAL 1975).

Josefínské reformy konce 18. století podnítily v řadách vrchnosti větší touhu po podnikání. Její hospodářský zájem se začal přesouvat na lesní hospodářství a na jednotlivé podniky, jakými byly pivovary, cihelny, sklárny, vápenky, pily, železné hutě a hamry. Právě hamry se během první poloviny 19. století začaly měnit ve skutečně průmyslové podniky – železárny. Vedle sobotínských železáren hraběte Mitrovského, později patřících bratřím Kleinům nalezneme také lichtenštejnské železárny v Alojzově u Rudy nad Moravou (MELZER, SCHULZ 1993).

Zatímco do osmdesátých let osmnáctého století byla lnářská výroba doménou městských cechů a některých vrchností, zmíněné reformy Josefa II. způsobily, že k hlavnímu slovu se dostali měšťanští podnikatelé. Řemeslná textilní výroba v 18. století přecházela od cechovních výrobních forem ke kapitalistické manufaktuře. Výrobky šumperských tkalců plátna, plyše a tripu dosahovaly tak vysoké úrovně, že soustřeďovaly pozornost odborníků ze širokého okolí. Tato skutečnost byla i základním předpokladem několika pokusů o založení manufaktury na výrobu plyše. Nedostatek místního kapitálu však byl příčinou neúspěchu těchto prvních pokusů (DOHNAL 1975).

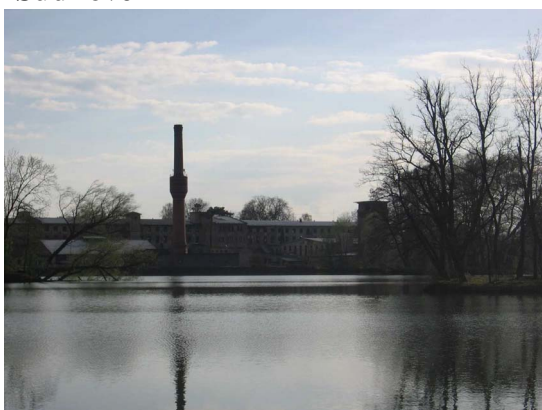
Teprve roku 1785 vzniká v Šumperku manufakturní podnik zvaný *menšestrová továrna*, který byl založen obchodním kapitálem vídeňského velkoobchodníka Johanna Ernsta Klapperotha. K rozhodnutí založit právě v Šumperku manufakturu na výrobu manšestru vedly Klapperotha tři důvody: odborná zdatnost šumperských tkalců, bída tkalců v důsledku odbytové krize a podpora státu přislíbená při zřízení nové manšestrové továrny vyplývající ze snahy rakouského státu urychlit rozvoj výroby a obchodního podnikání v monarchii. Počátkem 19. století zaznamenávala výroba Klapperothovy továrny období největšího rozkvětu. V té době bylo za vedení odborníka na barvení látek Josefa Pohla zdokonaleno barvení a kolorování výrobků. Továrna vyráběla manšestr, plyš a trip a Šumperk byl jediným místem v rakouském soustátí, kde bylo továrně vyráběno zboží tohoto druhu. Vrcholu rozkvětu dosáhla továrna v době napoleonské blokády, kdy bylo v továrně zaměstnáno přes 300 dělníků a dělnic a kdy vídeňské Klapperothovy sklady rozesílaly zboží po celé monarchii. Kontinentální blokáda vyhlášená Napoleonem roku 1806 měla na vývoj průmyslové textilní výroby různorodý vliv. Nepříznivě zasáhla do těch odvětví, která byla odkázána na vývoz, kdežto v odvětvích, která trpěla anglickou konkurencí, růst výroby povzbudil (DOHNAL 1975).

A právě výroba manšestru, plyše a tripu patřila k těm odvětvím, která byla bloádou zbavena konkurence. Po zrušení blokády následoval opět příliv anglických výrobků a šumperská manufaktura pomalu ztrácela odbyt na zahraničních a posléze i na domácích trzích. Manufaktura se vedle výroby manšestru zaměřila na výrobu plátina, jehož výroba začínala opět v severomoravské Inářské oblasti znovu vstupovat do popředí. Stále více se v plátenictví upevňovala a rozšiřovala manufakturní výroba. Avšak ani plátenická výroba neodvrátila postupný zánik první šumperské manufaktury, která doplatila na krizi v plátenictví a roku 1828 zanikla (DOHNAL 1975).

Obr. 6 Budova bývalé Klapperothovy manufaktury

Obr. 7 Přádělna na břehu rybníka v Sudkově

Obr. 8 Přádělna v centru Šumperka, nyní obchodní centrum

Fotografie vytvořeny autorem dne 16.4.2008.

Severomoravská a přilehlá slezská oblast byla od třicátých let 19. století přímo protkána sítí plátenických manufaktur, jejichž výrobky, jmenovitě Oberleitnerovy v Šumperku a Regenhartovy a Raymannovy v Jeseníku sklízely již tehdy uznání na domácích i zahraničních výstavách a trzích. Není tedy divu, že právě v Šumperku vznikla i první skutečná lnářská továrna na Moravě, mechanická přádelna Inu, která zahájila výrobu v roce 1842. V roce 1872 už mají všechny přádelny na Šumpersku zařízení na vodní nebo parní pohon. Největším podnikem se stal Oberleithnerův podnik. Roku 1881 disponuje 24 mechanickými stavby, o rok později již 200 (MELZER, SCHULZ 1993).

Rozvoj manufakturní a průmyslové výroby se vzájemně podmiňoval i s rozvojem dopravy, ať už silniční nebo železniční. Roku 1845 byla dostavěna a dána do provozu železniční trať Olomouc – Praha, která měla pro severomoravskou průmyslovou oblast nádraží v Zábřehu (MELZER, SCHULZ 1993).

Pád absolutismu v březnu 1848, zrušení robotnických povinností zemským sněmem v létě 1848 i jednání říšského sněmu ve Vídni a v Kroměříži na podzim téhož roku nalezly živý ohlas i mezi obyvatelstvem na severní Moravě. Z českých a německých obcí na Šumpersku byly zemskému sněmu v Brně adresovány četné petice s řadou požadavků jako bylo odstranění robot, zemských dávek, farních a školních desátků, vrchnostenského soudnictví, zavedení obecní samosprávy a jiné. Ve větších a menších městech se zakládaly občanské gardy, nově zvolení severomoravští poslanci jako byl i šumperský C. A. Wagner se aktivně účastnili práce vídeňského a kroměřížského sněmu (MELZER, SCHULZ 1993).

Bachovský absolutismus byl nucen se přizpůsobit potřebám rozvoje kapitalistické výroby. V oblasti Šumperska došlo k dalšímu růstu průmyslu, vedle lnářské výroby se začala o slovo hlásit i hedvábnická výroba, bohatství jesenických lesů přirozenou surovinovou základnu pro rozvoj dřevařského a papírenského průmyslu (1864 papírny v Olšanech) a usnadňovalo prosperitu železářského a sklářského podnikání v padesátých a šedesátých letech (1857 sklárny Schreiber v Rapotíně, 1874 brusárna skla v Hrabenově). Na přelomu 19. a 20. století pak k tomu přistoupil i rozvoj kovoprůmyslu (1868 slévárna železa Beneschel und Kretschmer v Šumperku) a dalších odvětví (1870 výroba síťového a drátěného zboží v Libině, 1886 výroba šamotového a hliněného zboží v Novém Malíně (Frankštátu), 1901 rafinerie minerálních olejů ve Vikýřovicích a další (BARTOŠ, TRAPL 1975).

Modernější technika a vlastní zpracovatelské možnosti (například mlékárny, pivovary v Šumperku a Třemešku) se začaly uplatňovat i ve zdejším zemědělství. Tento náhlý rozmach průmyslu, zemědělství a obchodu ve druhé polovině 19. století, umožněný namnoze také akciovým sdružováním kapitálu, byl provázen i rychlým rozvojem dopravy. Roku 1842 byla přes Šumperk trasována státní silnice Hradec Králové – Žamberk – Šumperk – Opava doplněná roku 1846 státní silnicí Šumperk – Frývaldov (Jeseník) – Nysa (MELZER, SCHULZ 1993).

Obr. 11 Bývalý pivovar v Šumperku

(zdroj: www.znatemapu.cz)

Obr. 12 Bývalý pivovar v Třemešku

(zdroj: autor, 16.4 2008)

Větší vliv na rozvoj průmyslu však měla stavba železničních tratí. Do Šumperka dorazila železnice roku 1871, kdy byla firmou bratří Kleinů dokončena trať ze Zábřehu do Sobotína. O dva roky později byla dostavěna trať ze Šternberka před Šumperk, Hanušovice a Králíky do pruského Mezilesí. Nakonec získaly roku 1904 železniční spojení se Šumperkem i obce v údolí Desné tratí Petrov (Petrovice) nad Desnou – Kouty nad Desnou. Šumperk se v té době stal důležitým železničním uzlem regionu. Spolu s nedalekými Hanušovicemi a Zábřehem se z těchto sídel stala průmyslová a dopravní centra, která zaznamenala rychlý růst (MELZER, SCHULZ 1993).

Obr. 13 Výpravní budova šumperského nádraží

(zdroj: autor, 16.4 2008)

Německé obyvatelstvo reprezentovali na severní Moravě v padesátých až osmdesátých letech 19. století němečtí liberálové, které zastupovali v říšské radě a na zemském sněmu přední továrníci, jako byl například šumperský Eduard Oberleitner. Diferenciace německého měšťanského tábora v osmdesátých letech však znamenala zatlačení konzervativců z řad šlechty do pozadí a vznik nových politických směrů a stran, zejména nacionálně šovinistické všenněmecké strany, strany křesťanskosociální, agrární a jiných. Největšího ohlasu z nich dosáhli němečtí nacionálové, jejichž uznávanými vůdci byli zábřežský Hermann Brass a šumperský dr. Karl Chiari. V období před světovou válkou se z německých měšťanských stran vyšvihla na první místo strana nacionálních radikálů (MELZER, SCHULZ 1993).

Od počátku šedesátých let se však i na severu Moravy začíná o slovo hlásit do té doby hospodářsky daleko slabší české měšťanstvo. Projevilo se to nejzřetelněji v tzv. táborovém hnutí, mohutných veřejných protestních shromážděních namířených proti úsilí německé liberální buržoazie o udržení nadvlády v Rakousku. Český živel soustředěný v obcích jižní části šumperského okresu se angažoval společně s mnohem silnějším hnutím na Zábřežsku. Tak se Češi ze Šumperka účastnili táborů lidu v Brníčku, Lošticích či u Dubicka. V programu, projevech řečníků a rezolucích z těchto táborů se objevovaly především hospodářské požadavky na zakládání českých průmyslových podniků, rozšiřování obchodu i zvelebování zemědělství, ale také požadavky politické, zejména na zrovnoprávnění Čechů s Němci, i kulturní, hlavně školské (MELZER, SCHULZ 1993).

Tato atmosféra spontánního hnutí se na severní Moravě promítla v šedesátých až osmdesátých letech do zakládání vlasteneckých spolků, vzdělávacích, čtenářských, divadelních a jiných. Tak vznikaly první Občanské besedy, Čtenářské spolky, hasičské jednoty a také první organizace Sokola. Z českých měšťanských stran se po rozpadu staročechů v roce 1891 o rozhodující politický vliv pokoušely moravské odnože mladočeské strany obracející se především na české měšťanstvo menších měst a na sedláky, ale daleko úspěšněji se zde uplatnily nově vzniklé strany, katolickónárodní po roce 1896 a agrární po roce 1904, opírající se o rozhodující masu venkovského obyvatelstva (MELZER, SCHULZ 1993).

Na české národní snahy o politickou aktivitu reagovali Němci založením dvou největších, takzvaných obranných spolků, Školského – Schulvereinu, založeného roku 1880 a Svazu Němců severní Moravy – Bund der Deutschen Nordmährens z roku 1896, jejichž germanizační úsilí bylo podepřeno různými formami hospodářského a politického nátlaku. Typickým představitelem tohoto úsilí a zároveň dlouholetým předsedou spolku byl zábřežský továrník Hermann Brass (MELZER, SCHULZ 1993).

7. PROMĚNY KRAJINY A JEJÍ STRUKTURY V ZÁZEMÍ PRŮMYSLOVÉHO CENTRA

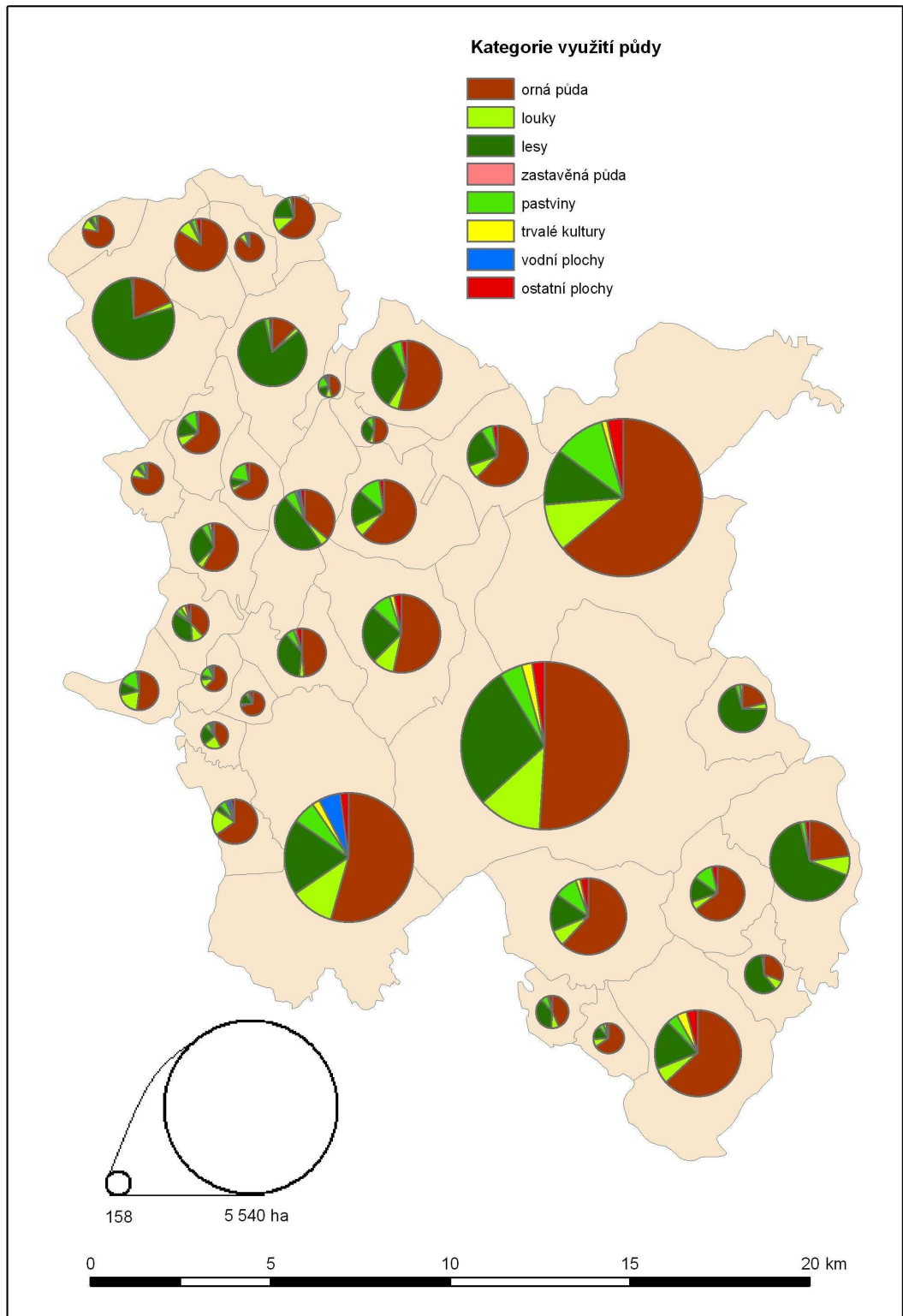
Změny, ke kterým v 19. století v zázemí města Šumperka došlo, jsou patrnější z mapového výstupu. Pro zpracování map byla použita data z několika zdrojů. Údaje o využití půdy roku 1845 jsou čerpány z Databáze grantového projektu GAČR 205/05/0475 Hybné síly změn diferenciací využití ploch Česka a sousedních zemí, tedy databáze LUCC UK Prague. Údaje o využití půdy k roku 1900 jsou použity z Lexikonu obcí pro Moravu, což jsou v podstatě výsledky sčítání lidu a soupis zemědělské půdy. Ze stejného zdroje pocházejí také údaje o počtu obyvatel a zejména údaje o obcovací řeči ke stejnému roku. Zbývající údaje o počtu obyvatel za léta 1869, 1880 a 1890 byly získány z Retrospektivního lexikonu obcí ČSSR, respektive Historického lexikonu obcí ČR. Všechny mapy byly vytvořeny autorem v programu Arc GIS.

7.1. Využití půdy

Obr. 14 Využití půdy na Šumpersku v roce 1845

Mapa zachycuje stav využití půdy v roce 1845 v těchto kategoriích: orná půda, louky, lesy, zastavěná půda, pastviny, trvalé kultury, vody a ostatní. Z uvedených grafů podílu jednotlivých kategorií na využití půdy je patrné, že v Šumperské kotlině (Bludov, Šumperk, Rapotín, Velké Losiny a další), centrální ose oblasti, má dominantní podíl orná půda. Stejně tak je tomu v celém území. Výjimku tvoří severní část (Vysoký Potok, Raškov, Bohdíkov) a východní část území (Hraběšice, Mladoňov, Třemešek, Václavov), u kterých dominuje pokrytí lesy. Tento fakt je dán zejména charakterem reliéfu a nadmořskou výškou. Lesy tvoří významný podíl také v centrální části území. Louky jsou nejvíce zastoupeny v Šumperské kotlině a v Branenské vrchovině, jejich podíl v jiných oblastech je zanedbatelný. Podíl zastavěné plochy je malý a to i v zastavěné centrální části, ve které leží Šumperk a velké obce Nový Malín a Vikýřovice. Pastviny mají největší podíl v severovýchodní části, přesněji v Šumperské kotlině. Tento fakt je dán zejména tím, že podhorské louky byly vhodné pro pastvu. Naopak nepříliš vhodné podmínky měly v oblasti trvalé kultury. Pouze v jižní části území (Bludov, Dolní Studénky, Libina) mají malý podíl.

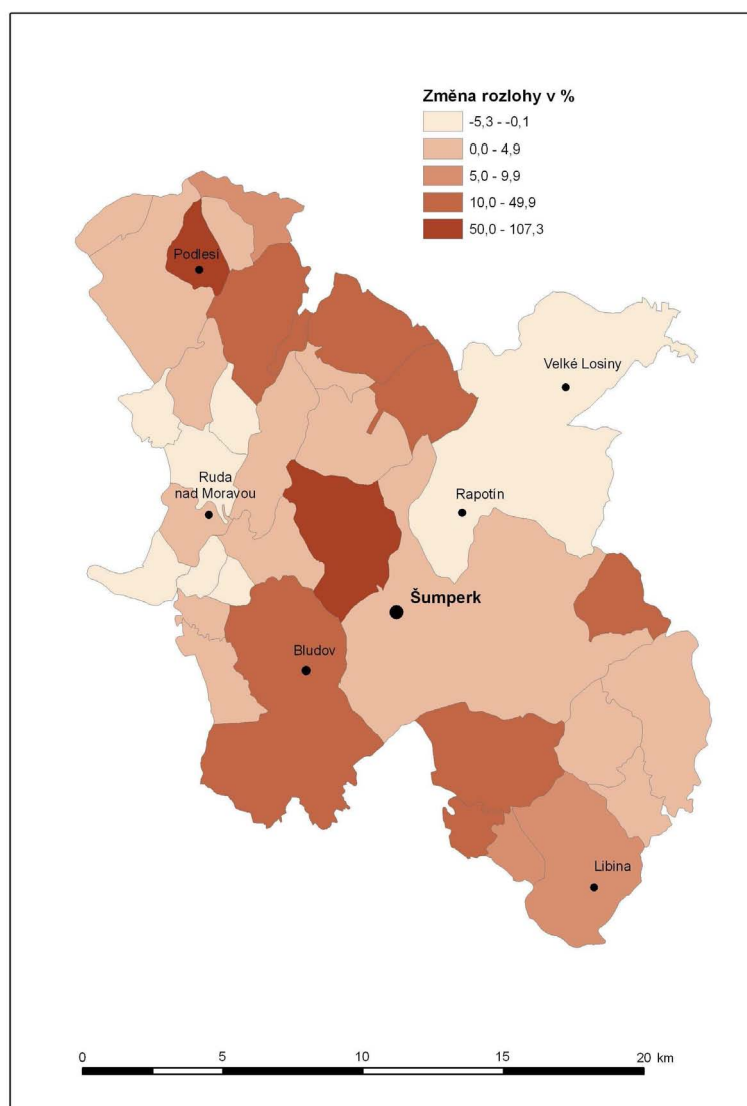
Vodními plochami má význam zabývat se pouze v jižní části, kde leží Sudkovský rybník a významnou roli zde hrají řeky Morava a Desná. Mezi oběma časovými horizonty 1845 a 1900 je možné porovnávat pouze čtyři kategorie: rozlohu orné půdy, lesů, pastvin a luk.

Obr. 15 Změna rozlohy orné půdy v letech 1845 – 1900

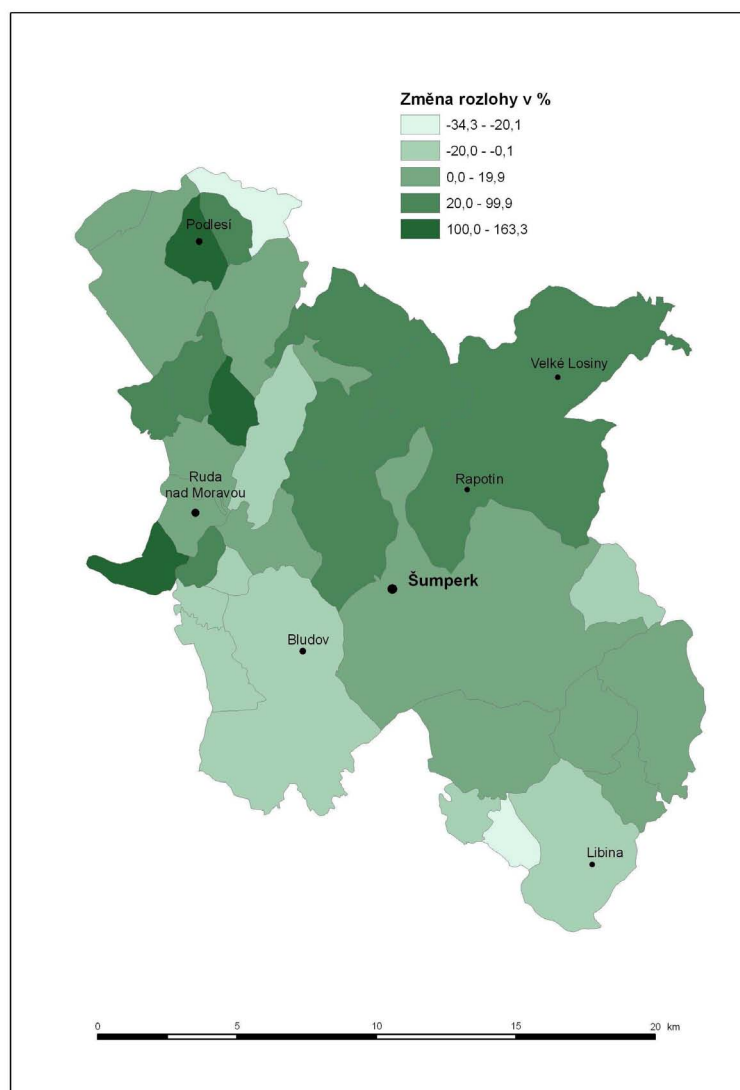
Z mapy je patrné, že největší úbytek orné půdy v daném období postihl obce v údolí Desné (Podesní) v severovýchodní části území a obce v hornaté západní části Janoušov, Komňátka, Hostice, Olšany, Bartoňov a Radomilov. Úbytek je způsoben jednak zabíráním půdy pro lesy, jejichž nárůst je v 19. století všeobecným jevem a jednak její podíl klesl ve prospěch pastvin, protože horské oblasti nebyly vhodné pro ornou půdu.

Naopak nárůst rozlohy orné půdy zaznamenaly oblasti vyšších nadmořských výšek vhodné k obdělávání (Hraběšice, Kopřivná, Libinsko, okolí Bludova a zejména Temenice s Podlesím). Tyto obce až na výjimky nebyly zasaženy tlakem na zabírání orné půdy v důsledku industrializace. V jádrové oblasti kolem Šumperka a okrajových oblastech zaznamenala orná půda pouze mírný nárůst.

Obr. 16 Změna rozlohy lesů v letech 1845 - 1900

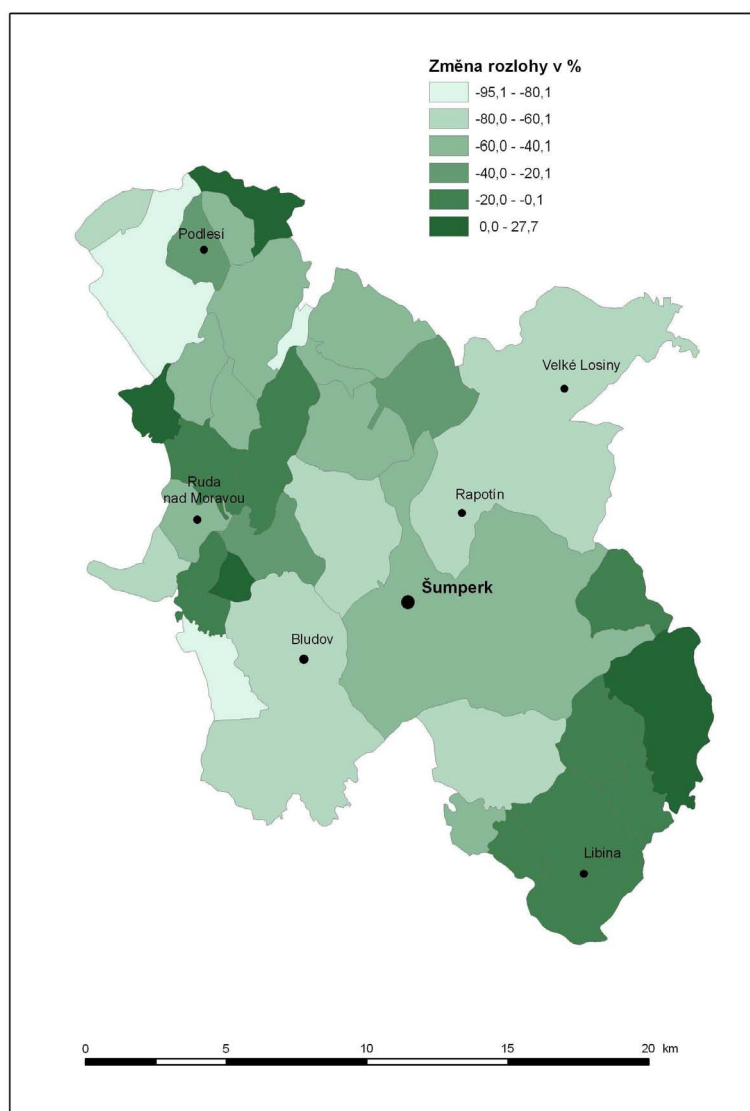
U lesů můžeme v daném období pozorovat situaci, kdy nížinné oblasti v údolích řek vykazují úbytek podílu lesních porostů a naopak horské oblasti zaznamenávají jejich nárůst. Patrně měl na nárůstu lesních ploch vliv také vznik papíren, které v této době vyrůstaly v údolích Moravy a Desné. Obecně však platí, že v 19. století plocha lesů vzrostla. Stávající komplexy lesů tak zaznamenávají další nárůst svojí plochy. Zalesněný Vysoký Potok tedy vykazuje menší změnu v rozloze lesů než sousední postupně zalesňované Podlesí. Pro snadnější dopravu dřeva byla v lesním komplexu na území Vysokého Potoka, Podlesí a Raškova postavena síť kvalitních lesních cest. Níže položené oblasti, ale i hornaté okolí Libiny vykazují úbytek lesních ploch, neboť leží daleko od místa zpracování dřeva.

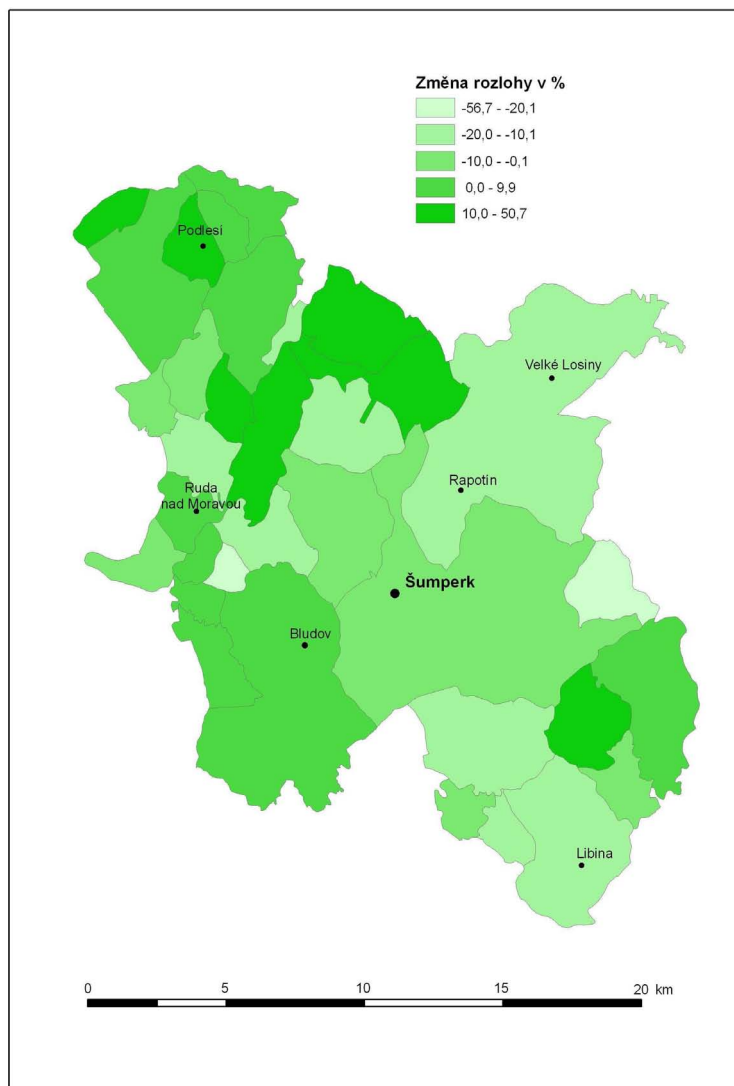
Obr. 17 Změna rozlohy pastvin v letech 1845 – 1900

Obdobným procesem jako lesy prošly v druhé polovině 19. století také pastviny. Největší úbytek pastvin zaznamenávají nížinné oblasti v údolích řek a největší nárůst zase podhorské oblasti. Nížinné oblasti zaznamenávaly nárůst rozlohy orné půdy, pastvinám byly postupně vyčleněny plochy nevhodné k obdělávání (Třemešek ve východní části, Janoušov, Radomilov a Vlaské v západní části území). Pouze na území těchto obcí byl zaznamenán nárůst plochy pastvin, na zbývajícím území podíl pastvin klesl. Centrální část nevykazuje nejnižší hodnoty změny rozlohy pastvin. Ty vykazuje Vysoký Potok a Raškov – dvůr v západní části a Chromeč v jižní části.

Obr. 18 Změna rozlohy luk v letech 1845 – 1900

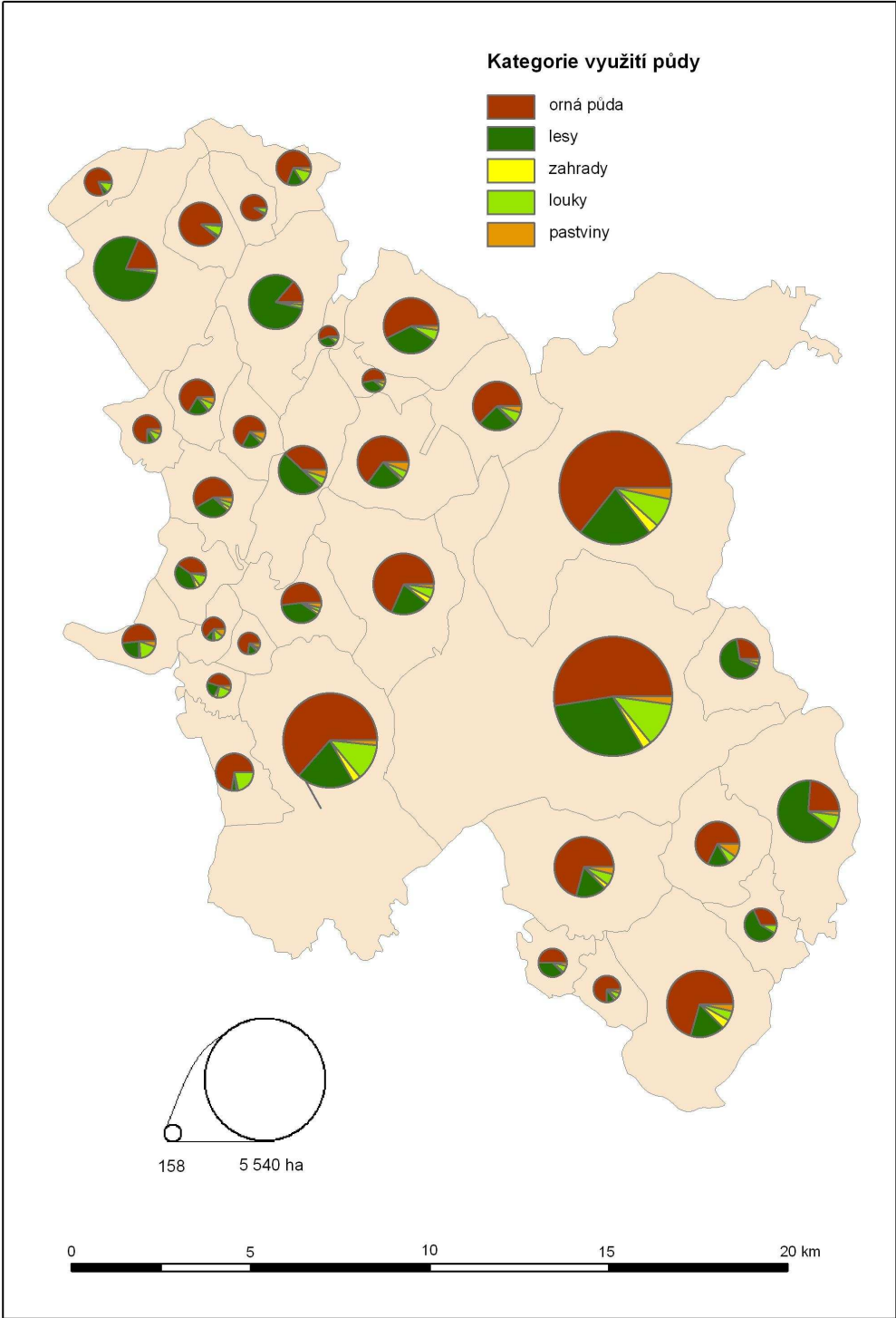
V druhé polovině 19. století na Šumpersku vykazovaly louky pokles svojí rozlohy většinou na úkor orné půdy. V celé centrální části, na Libinsku a v Pomoraví můžeme sledovat úbytek luk. Potravinářství a zpracování plodin bylo totiž podmíněno velkým množstvím ploch orné půdy, která se rozšiřovala právě na úkor luk. Louky tak zaznamenaly nárůst podílu na využití půdy pouze v oblastech nevhodných k rozorání, nejvíce v Podlesí a Zlatém Potoku v západní části, v Lužné, Kopřivné, Rejcharticích, Bohdíkově a Hosticích ve střední části a Mladoňově ve východní části. Ve všech případech se jedná o obce ležící ve vyšších nadmořských výškách. Největší úbytek luk zaznamenal Radomilov a Hraběšice.

Obr. 19 Využití půdy na Šumpersku v roce 1900

Roku 1900 se využití půdy zkoumalo pouze v šesti kategoriích: pole, louky, zahrady, vinice, pastviny a lesy. V případě zázemí Šumperka se automaticky může vyloučit kategorie vinic, kterých zde není ani hektar.

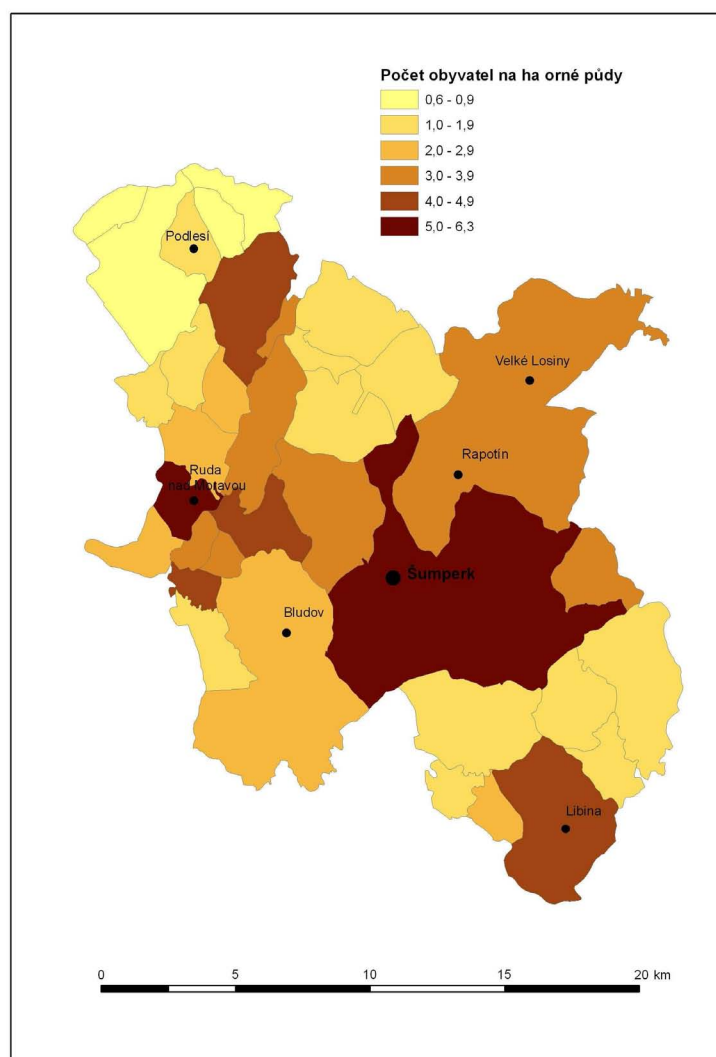
Z grafů je patrné, že svou dominantní pozici si stále udržuje orná půda, respektive pole. Vzrostl také podíl lesů, třebaže si stále udržují dominantní pozici ve stejných oblastech jako v roce 1845. Kategorie zahrad se objevuje v malé míře ve všech nížinných či spíše údolních oblastech, v horských oblastech je její zastoupení minimální. Pastviny svým podílem od roku 1845 nezaznamenaly výraznějších změn, významně je zastoupena kategorie louky. S loukami se setkáváme zejména v nižších nadmořských výškách (Šumpersko, Libinsko, údolí Moravy).

7. 2. Podíly vybraných kategorií land use na počet obyvatel

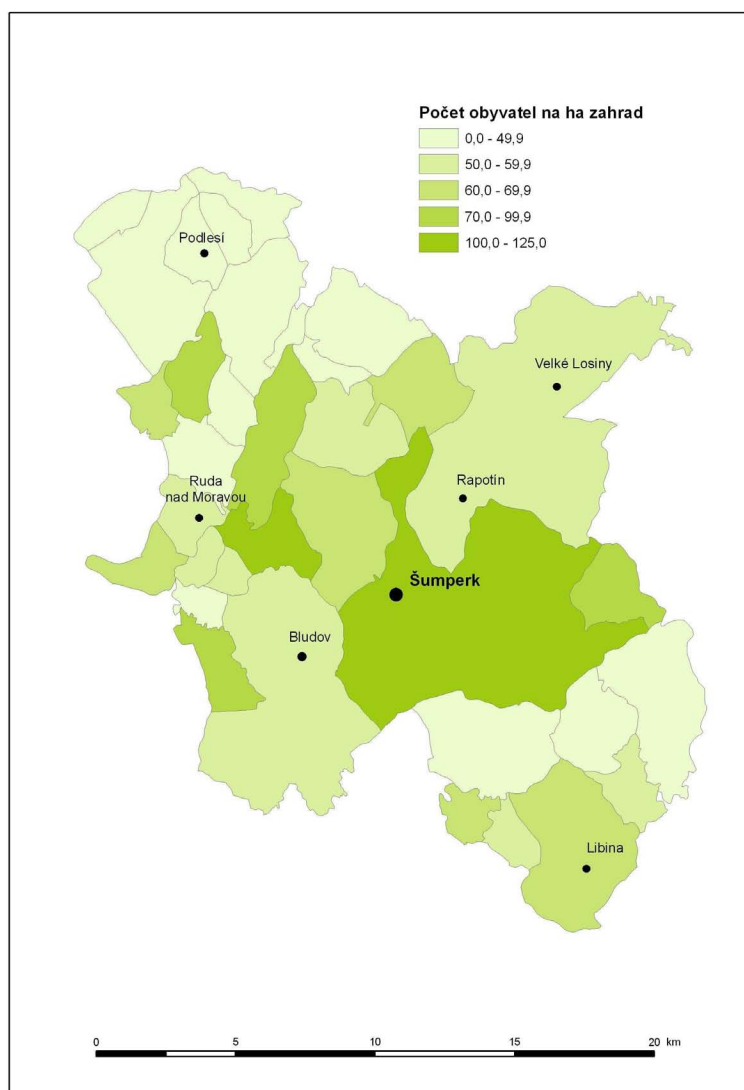
Obr. 20 Rozloha orné půdy na obyvatele v roce 1900

Podíl orné půdy na obyvatele vyjadřuje podíl množství obyvatel a rozlohy orné půdy v daném území. Tento podíl může vypovídat o schopnosti půdy uživit obyvatelstvo v daném území, respektive o soběstačnosti daného území. Jádru oblasti, město Šumperk a okolí vykazují nejvyšší hodnoty, tedy nejvyšší počet lidí připadajících na rozlohu orné půdy. Je to dáno vysokou hustotou obyvatel a nižší rozlohou orné půdy. Vysokých hodnot dosahuje také Libina a obce v Pomoraví, zejména Ruda nad Moravou. Naopak nejnižších hodnot dosahují obce na západě (Zlatý Potok, Vysoký Potok, Vlaské) a na východě území (Benkov, Hrabšíň, Mladoňov, Třemešek, Václavov), které vykazují malý počet obyvatel a vysoký podíl orné půdy.

Obr. 21 Rozloha zahrad na obyvatele v roce 1900

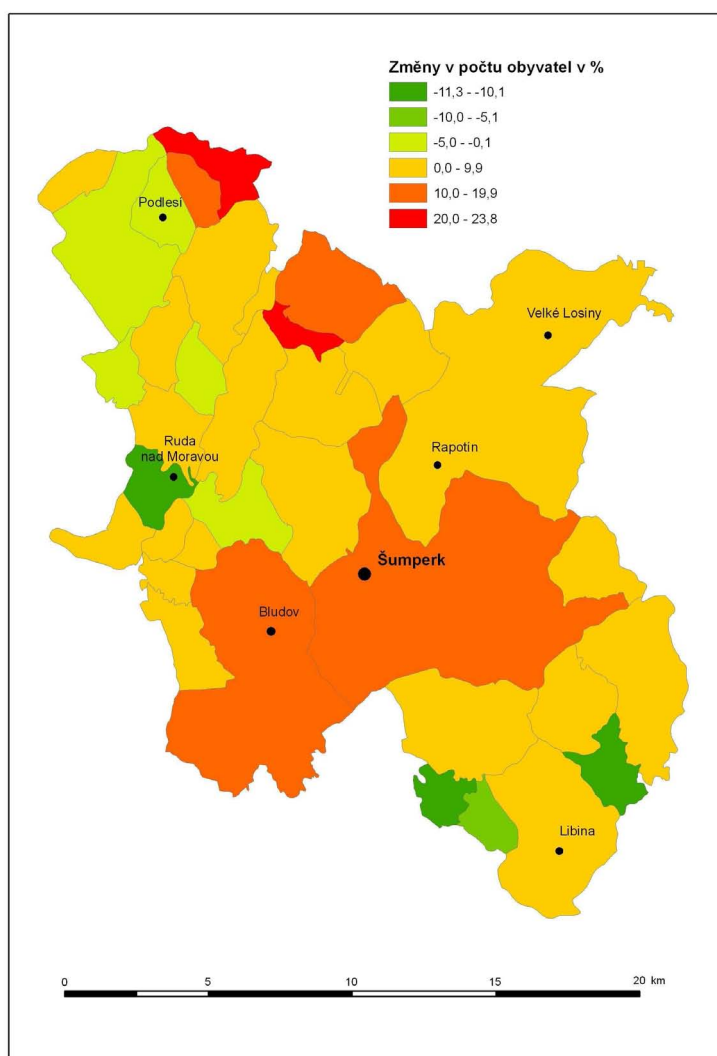
Zahrady na přelomu 19. a 20. století představují nový fenomén, který proniká do širších vrstev společnosti. Díky možnosti pěstování vyšlechtěných druhů ovoce pronikají zahrady ve větší míře i na venkov. Pokud to umožňovaly klimatické či prostorové podmínky, u každé venkovské usedlosti i u městského domu se objevovaly zahrady s ovocnými stromy. Z mapy je patrné, že nejvyšší podíl zahrad na obyvatele má město Šumperk se svým bezprostředním okolím a obce v údolí Moravy. Naopak nejmenších hodnot dosahují obce na severu a východě území, ve kterých panují nepříznivé klimatické podmínky.

7. 3. Obyvatelstvo

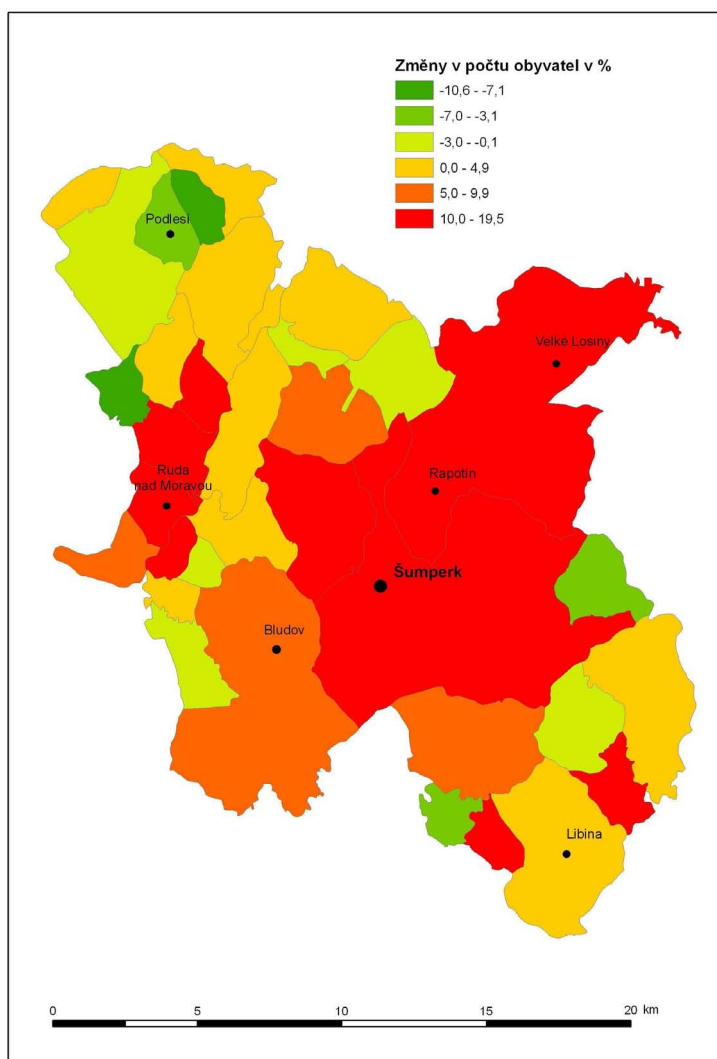
Obr. 22 Změny v počtu obyvatel v letech 1869 – 1880

Z mapy je patrný nárůst počtu obyvatel v jádru oblasti, tedy v Šumperku a jeho okolí. Ovšem nejvyšších hodnot v nárůstu obyvatel dosahují Lužná a Vlaské. Lze si to vysvětlit vysokou porodností a klesající novorozeneckou úmrtností, které při nízkém počtu obyvatel mohly navodit dojem vysokého nárůstu obyvatel. U těchto obcí mohla také svou roli sehrát blízkost Hanušovic s železniční křižovatkou a rozvíjejícím se průmyslem. Kromě jádra zaznamenává růst počtu obyvatel drtivá většina oblastí. Úbytek sledujeme pouze v okrajových horských oblastech (Vysoký Potok, Benkov, Obědné, Václavov), ale kupodivu také v Rudě nad Moravou a Hrabenově. Tato sídla zřejmě dočasně ztrácela na atraktivitě díky rozmáhajícímu se průmyslu v sousedních Olšanech nebo v případě Hrabenova v sousedním Šumperku.

Obr. 23 Změny v počtu obyvatel v letech 1880 - 1890

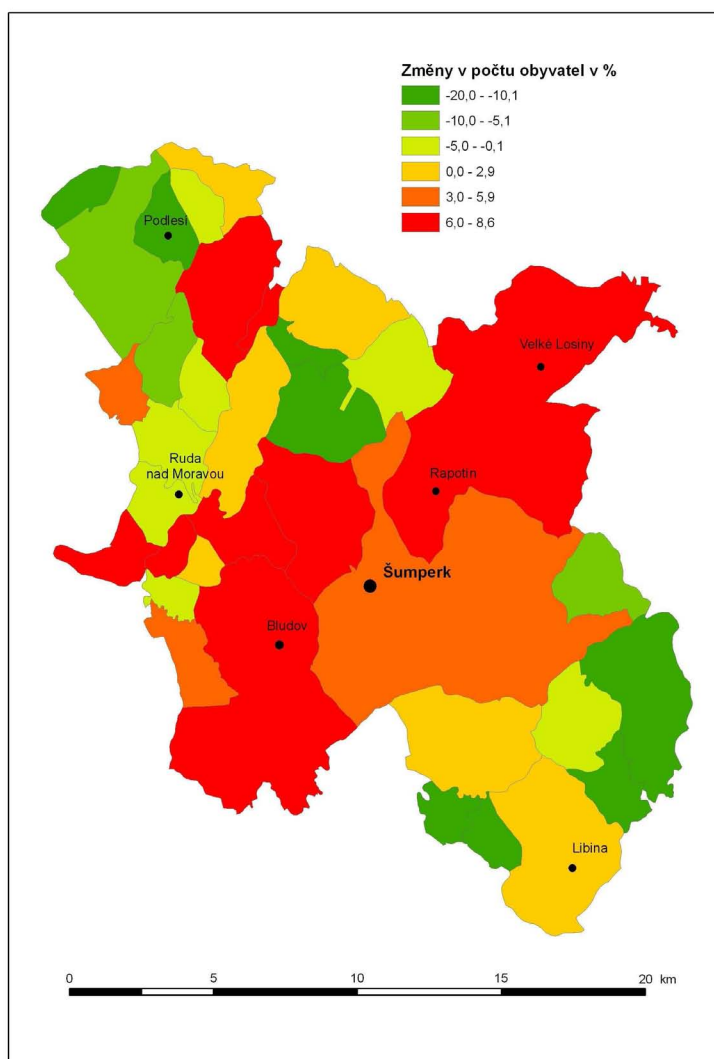
V předposledním desetiletí 19. století již zřetelně vidíme nárůst obyvatel v industrializovaných oblastech. Na tento fakt má vliv také železniční spojení. Jádrem oblasti představuje území kolem Šumperka, Podlesí a Pomoraví. Jsou to oblasti zaznamenávající největší nárůst obyvatel. Přitažlivost Šumperka, ale i Rudy nad Moravou či Olšan se odráží v úbytku obyvatel v přilehlých obcích jako Hraběšice, Radomilov, Janoušov, Podlesí nebo Křivá Voda. Tyto obce se staly zdrojem sil pro dynamicky se rozvíjející sídla s průmyslem a s dopravním spojením se světem. Život v horských oblastech mimo centra dění spojený s tvrdou prací v zemědělství vyhání tamní obyvatele do míst, která nabízejí lepší podmínky k životu.

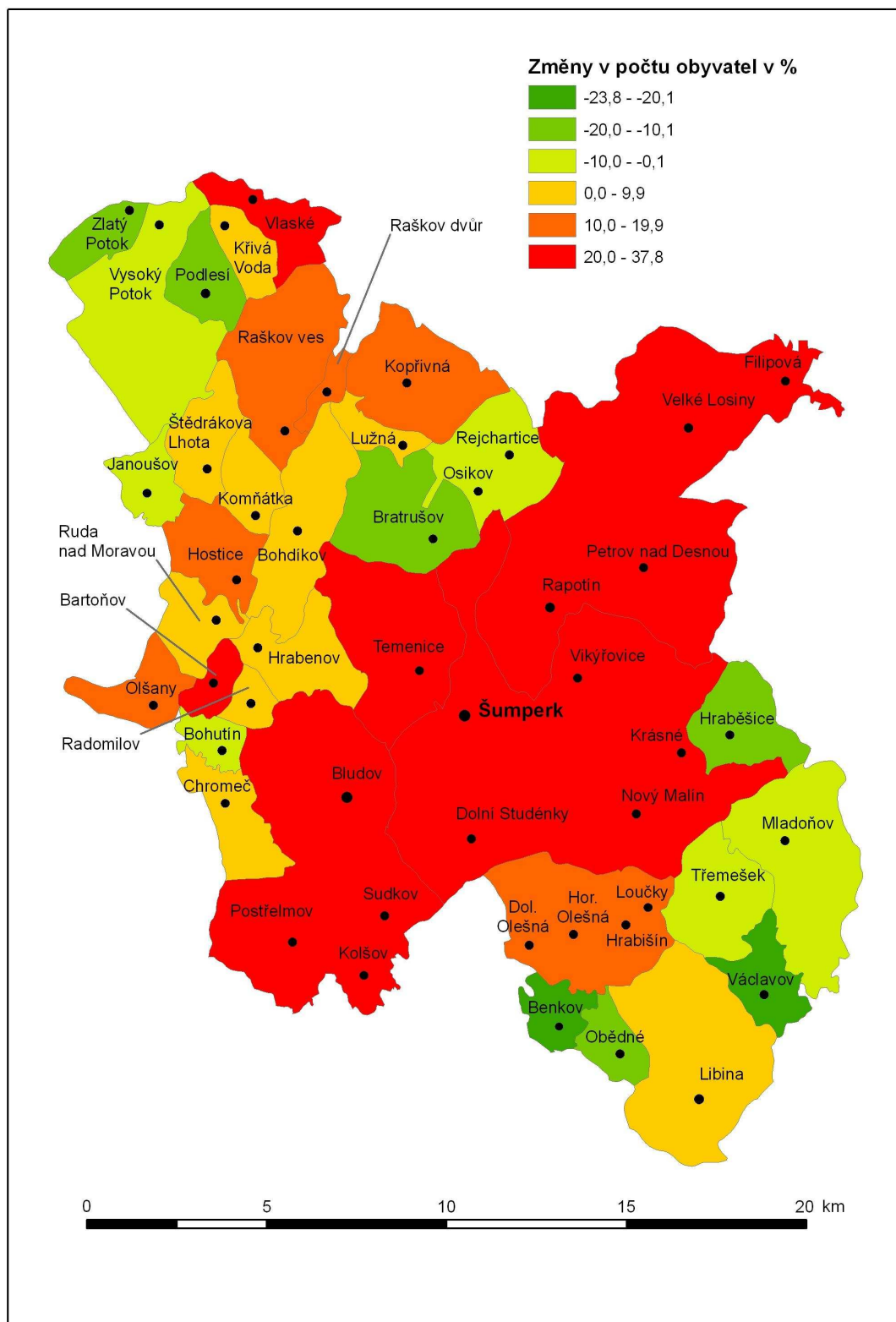
Obr. 24 Změny v počtu obyvatel v letech 1890 – 1900

Nárůst obyvatel v dynamicky se rozvíjejících sídlech pokračuje i v následujícím desetiletí. Nyní se však nejvyšší hodnoty přírůstků obyvatel přesouvají z Šumperka do jeho širšího okolí. Největší nárůst obyvatel tak zaznamenává Raškov, Olšany, Chromeč, Bludov s Postřelmovem, Temenice, Hrabenov, Rapotín a Velké Losiny. V případě posledních dvou jmenovaných sídel můžeme cítit vliv sobotínských železáren a rapotínských skláren, v případě Olšan vliv tamní papírny. Rozvíjející se průmysl podnítl nárůst obyvatel také v Postřelmově a Libině. Situace je v podstatě obdobná jako v minulém desetiletí; pomalu se vylidňují okrajové oblasti na západě (Zlatý Potok, Vysoký Potok, Podlesí), ve středu (Lužná, Bratrušov) a na východě území (Benkov, Hraběšice, Mladoňov, Václavov).

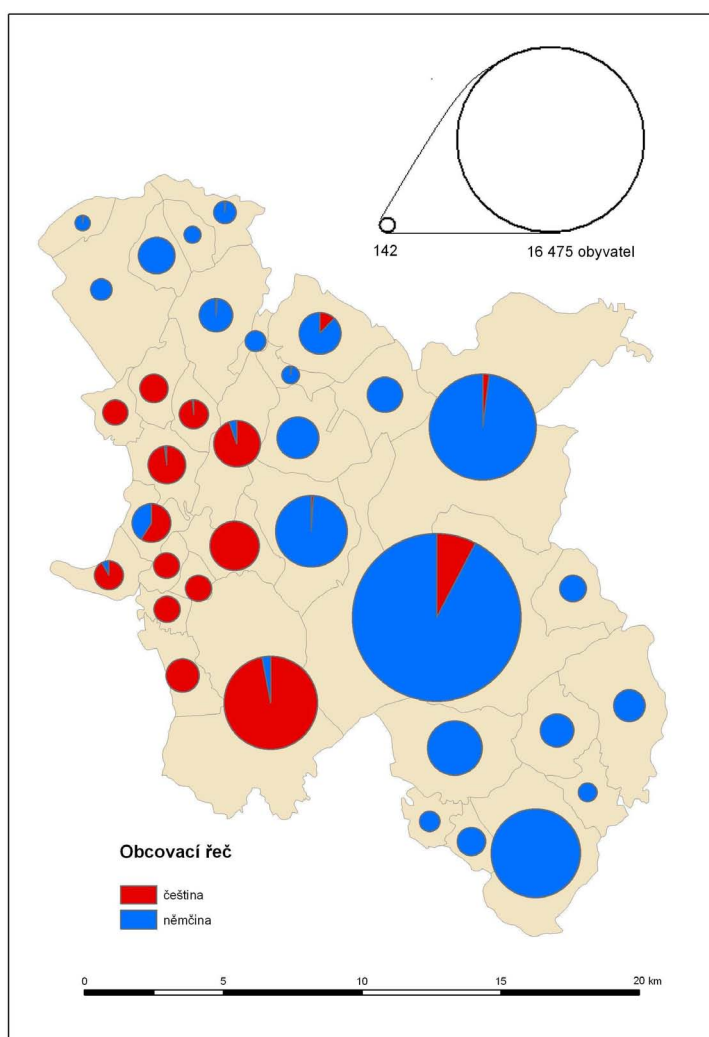
Obr. 25 Změny v počtu obyvatel v letech 1869 - 1900

Z celkové bilance změn počtu obyvatel vyplývá, že nejvyšší nárůst obyvatel za sledované období zaznamenávají ty oblasti, na jejichž území se rozvinul nějaký druh průmyslu a přes jejichž území vedla železnice. Tak tomu bylo v Šumperku, Temenici, Postřelmově, Bludově, Rapotíně, Velkých Losínách a Petrově nad Desnou, tedy v jádru oblasti. Vedle jádra se ovšem mezi rozvíjející oblasti zařadilo také Pomoraví, které představují Olšany, Ruda nad Moravou, Bohdíkov a Raškov. V Raškově, Kopřivně či Vlaském, které také zaznamenaly nárůst obyvatel, můžeme cítit vliv sousedních průmyslových Hanušovic. Nárůst obyvatel spojený s průmyslem můžeme sledovat také v Libině a sousedním Hrabšíně. Tyto obce můžeme označit jako zázemí jádra. Obce ležící ve vyšších nadmořských výškách, bez železničního spojení a průmyslu, pak tvoří periferii. Takové obce nalézáme na západě území (Zlatý Potok, Vysoký Potok, Podlesí, Janoušov). Přes jejich území sice vede železniční trať do Čech, ale samotná sídla jsou od železnice vzdálená a navíc se na jejich území nerozvinul průmysl. Do periferie můžeme začlenit ještě Lužnou, Rejchartice a Bratrušov ve středu území a konečně na východě Hraběšice, Mladoňov, Václavov a Třemešek ležící ve vysokých nadmořských výškách a západně od Libiny ležící Obědné a Benkov. Tato sídla se stala zdrojem pracovních sil pro jádro a jeho zázemí.

Obr. 26 Obcovací řeč obyvatel v roce 1900

Obcovací řečí se nepřímo myslí národnost obyvatel zjišťovaná prostřednictvím přihlášení se k používanému jazyku. Jak je z mapy patrné, na Šumpersku převládalo německé obyvatelstvo. České obyvatelstvo bylo soustředěno na jihu a pás českého osídlení se táhnul těsně k Šumperku do Dolních Studének a Bludova a podél Moravy až do Bohdíkova. Ten navíc kvůli zdůraznění svého charakteru používal oficiální název Český Bohdík. V těchto obcích byly nepatrné německé menšiny, stejně jako v několika německých obcích existovaly malé české menšiny. Jiné národnostní skupiny byly v této oblasti zanedbatelné.

8. ZÁVĚR

Z výsledků práce je patrné, že změny, ke kterým došlo ve druhé polovině 19. století na Šumpersku jsou obdobné jako změny v jiných oblastech zasazených procesy industrializace, urbanizace a jejich doprovodnými jevy. Přejít od řemeslného tkaní plátka k manufakturnímu a přechod ke kapitalistickým metodám práce v textilnictví, ale i v potravinářství a jiných odvětvích, s sebou přináší i nové možnosti rozvoje regionu. Nejdůležitější sídla jsou spojena se světem státními silnicemi a zejména železnicemi. Jejich význam nespočívá pouze ve snadné dopravě produktů k místu spotřeby, ale železnice také podněcuje větší mobilitu obyvatel než doposud. Náhle se mnoho lidí dopravuje po železnici za prací, železnice také přináší stabilní pracovní příležitosti, začínají se kolem ní soustředit další výrobní a zpracovatelské aktivity. Snadnější život spojený s prací v továrně se právem stává pro mnoho lidí přitažlivým. Znamená to konec nekonečné dřiny v zemědělství. Díky tomu se sídla ležící na trati a s dostatkem pracovních příležitostí v průmyslu stávají místy s nárůstem obyvatel a naopak sídla nevýhodně položená ve vyšších nadmořských výškách, špatně dopraveně dostupná a bez průmyslu stagnují nebo se pomalu vylidňují.

Zvýšený počet lidí v průmyslových střediscích a jejich zázemí s sebou nese potřebu zajistit pro ně obživu. Podíl orné půdy roste v oblastech vhodných pro pěstování potřebných plodin. V mnoha oblastech je však vyvíjen tlak na zábor orné půdy pro nové průmyslové závody. Stejně jako roste podíl orné půdy, roste také podíl lesů. Lesy jsou významným zdrojem dřeva zejména pro místní papírenský průmysl a tak dochází k rozšiřování stávajících lesních komplexů. Klesající tendenci však zaznamenává výměra luk a výměra pastvin. Využití půdy se stejně jako rozmístění obyvatel začíná víc než doposud přizpůsobovat požadavkům kapitalistického podnikání. Lze říci, že obecně platné jevy, které s sebou přináší industrializace se s přihlédnutím k místním specifikům projeví i na Šumpersku.

Klíčová slova:

manufaktura, průmysl, železnice, orná půda, lesy, jádro, zázemí jádra, periferie

9. SUMMARY

In the 19th century the processes of landscape changes took place in the Šumperk region. Thanks to changes in industry (mainly textile), conversion from craft to manufacturing technologies changed also landscape. Many spinning mills grew in Šumperk and its outskirt. Hand in hand with industrial production the urbanization and infrastructure grew. In the 2nd half of nineteenth century there were built railways which connected the Šumperk region with the world. Increasing number of inhabitants and factories influenced also land use. Thanks to these changes the areas of fields and forests increased, but areas of pasturelands and meadows decreased. At the beginning of the 20th century Šumperk became as an important industrial centre and the natural centre of region. Its surrounding became also more industrial, settlements situated in valleys with railway connection and with factories grew, but settlements situated in highlands without connection and without industry stagnated or depopulated.

Key words:

manufacture, industry, railway, arable land, forest, centre, semi-periphery, periphery

10. SEZNAM PRAMENŮ, INTERNETOVÝCH ZDROJŮ A LITERATURY

Prameny:

Databáze grantového projektu GAČR 205/05/0475 Hybné síly změn diferenciacie využití ploch Česka a sousedních zemí. Perspektivy po přijetí do EU (hl. řešitel I. Bičík).

Historický lexikon obcí ČR. Praha, Český statistický úřad, 2006.

Lexikon obcí pro Moravu. Vídeň, 1904.

Retrospektivní lexikon obcí ČSSR. Praha, 1974.

Internetové zdroje:

www.bohdikov.cz [online]. [12.4.2008] dostupné z www:

<http://www.bohdikov.cz/index.php?id=fotogalerie_zobraz.php&cislogalerie=50>

www.centrum.cz [online]. [17.4.2008] dostupné z www:

<<http://supermapy.centrum.cz/printAPI.php?bbox=3608240,5525590,3679360,5560870&viewport=1016:504&search=0>>

www.obecmalamorava.cz [online]. [12.4.2008] dostupné z www:

<http://www.obecmalamorava.cz/vismo/galerie3.asp?id_org=9015&id_fotopary=1334&p1=1047#vfoto>

www.odklepnuto.cz [online]. [12.4.2008] dostupné z www:

<<http://www.odklepnuto.cz/aukce381805-frankstat-okres-sumperk?actpage=1#big>>

www.rapotin.cz [online]. [12.4.2008] dostupné z www:

<<http://www.rapotin.cz/index.php?nid=1116&lid=CZ&oid=98710>>

www.ruda.cz [online]. [12.4.2008] dostupné z www:

<http://www.ruda.cz/foto/galerie_5.JPG>

www.znatemapu.cz [online]. [12.4.2008] dostupné z www:

<http://www.znatemapu.cz/vismo/galerie3.asp?id_org=600557&id_fotopary=5717>

Literatura:

BARTOŠ, Josef; TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska*, svazek 4. Ostrava, Profil, 1975.

BIČÍK, Ivan; KUPKOVÁ, Lucie: *Dlouhodobé změny využití krajiny Česka: Metody, výsledky, problémy výzkumu*. In: *Historická geografie*, 2005, 33.

DEMEK, Jaromír; MACKOVČÍN, Peter: *Zeměpisný lexikon ČR: Hory a nížiny*. Brno, Academia, 2006.

DOHNAL, Miloš: *Manšestrová manufaktura v Šumperku*. Šumperk, Okresní vlastivědné muzeum, 1971.

KABRDA, Jan; BIČÍK, Ivan; ŠEFRNA, Luděk: *Půdy a dlouhodobé změny využití ploch Česka*. In: *Geografický časopis*, 2006, 58.

MELZER, Miloš; SCHULZ, Jindřich: *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk, Okresní vlastivědné muzeum, 1993.

SPURNÝ, František: *Šumperské proměny*. Štítý, Veduta, 1992.

VYSKOČIL, Aleš; Klapka, Pavel; NOVÁKOVÁ, Eva: *Rekonstrukce proměny krajiny, sídel a sídelní struktury na příkladu Blanenska*. In: *Historická geografie*, 2006, 34.

11. PŘÍLOHY

Obr. 27 Nový Malín (Frankštát) na okraji Hraběšické hornatiny

(zdroj: www.odklepno.cz)

Obr. 28 Údolí Moravy v Bohdíkově

(zdroj: www.bohdikov.cz)

Obr. 29 Silniční most v Hrabenově

(zdroj: www.ruda.cz)

Obr. 30 Nádraží v Šumperku

Obr. 31 Přáderna Eduarda Oberleitnera v Šumperku

(zdroj: SPURNÝ 1992)

Obr. 32 V 19. století zaplňují pozemky kolem centra města továrny a obytné čtvrtě

(zdroj: SPURNÝ 1992)

**Obr. 33 Bývalá Reitererova
hedvábnická továrna v Šumperku**

**Obr. 34 Bývalá Seidlova přádelna
v Sudkově**

Obr. 35 Náhon v sudkovské přádelně

Obr. 36 Obytné domy v Sudkově

Obr. 37 Dělnické domy v Sudkově

Obr. 38 Dělnické domy v Šumperku

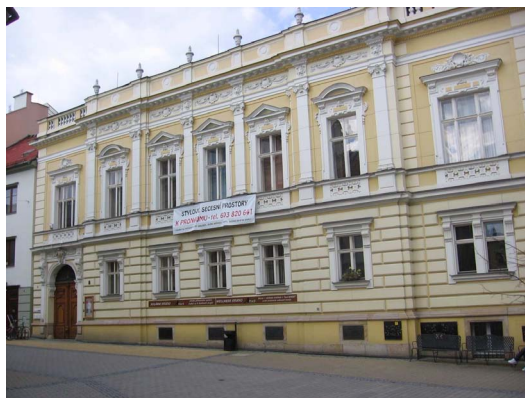
Obr. 39 Nájemní domy v Šumperku

Obr. 40 Vilová čtvrť na severu města

Obr. 41 Palác Eduarda Oberleitnera

Obr. 42 Městský park

Obr. 43 Radnice

Obr. 44 Německý spolkový dům, dnes divadlo

Fotografie byly pořízeny autorem dne 16. 4 2008, pokud není uvedeno jinak.